

EM MARDİN

MARDİN VE ÇEVRESİ

ETEBLİÇ

TOPLUMSAL VE EKONOMİK

LERİ

TARİHİ KONFERANSI

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ԾԻՆԶ ՀԻՄՆԱԲԿ

MARDIN TEBLİĞLERİ
Mardin ve Çevresi Toplumsal ve
Ekonomik Tarihi Konferansı

MARDİN TEBLİĞLERİ

Mardin ve Çevresi Toplumsal ve
Ekonomik Tarihi Konferansı

Bu kitap Hrant Dink Vakfı'nın Kasım 2012'de Mardin'de düzenlediği
Mardin ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı'nda
sunulan tebliğleri içermektedir.

ISBN 978-605-86570-6-9

HRANT DİNK VAKFI

TARİH KONFERANSLARI DİZİSİ EDITÖRÜ

Cengiz Aktar

EDİTÖR

Emre Ayvaz, İlkey Baliç, Altuğ Yılmaz

DİZİ KİTAP TASARIMI

Sarp Sözdinler, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI

BEK Tasarım ve Danışmanlık

BASKI

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.

Soğuksu Caddesi No: 3

Hamidiye Mahallesi

Kağıthane 34408

İstanbul, Türkiye

T (212) 294 10 00

Sertifika No: 12055

İSTANBUL, EKİM 2013

*Bu proje Mardin Tabipler Odası, Mardin Barosu, Mardin Kamer, Mardin
Sinema Derneği ve Turabdin Süryani Kültür ve Dayanışma Derneği'nin
işbirliğiyle ve Chrest Vakfı ile Friedrich Ebert Stiftung Derneği'nin katkılarıyla
gerçekleştirilmiştir.*

© 2013, Hrant Dink Vakfı Yayınları

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ԴԻՆԿ ՎԱԿՖԻ

Hrant Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Caddesi

Sebat Apartmanı No: 74/1

Osmanbey 34371

İstanbul, Türkiye

T (212) 240 33 65

F (212) 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

MARDİN

MARDİN VE ÇEVRESİ

TEBLİĞ—

TOPLUMSAL VE EKONOMİK

LERİ

TARİHİ KONFERANSI

HRANT DİNK VAKFI

HRANT DİNK'İN, 19 OCAK 2007'DE, GAZETESİ AGOS'UN ÖNÜNDE ÖLDÜRÜLMESİNDEN SONRA, BENZER ACILARIN YENİDEN YAŞANMAMASI İÇİN; ONUN DAHA ADİL VE ÖZGÜR BİR DÜNYAYA YÖNELİK HAYALLERİNİ, DİLİNİ VE YÜREĞİNİ YAŞATMAK AMACIYLA KURULDU. ETNİK, DİNİ, KÜLTÜREL VE CİNSEL TÜM FARKLILIKLARIYLA HERKES İÇİN DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI TALEBİ, VAKFIN TEMEL İLKESİDİR.

VAKIF, İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ALABİLDİĞİNE KULLANILDIĞI, TÜM FARKLILIKLARIN TEŞVİK EDİLİP YAŞANDIĞI, YAŞATILDIĞI VE ÇOĞALTILDIĞI, GEÇMİŞE VE GÜNÜMÜZE BAKIŞIMIZDA VİCDANIN AĞIR BASTIĞI BİR TÜRKİYE VE DÜNYA İÇİN ÇALIŞIR. HRANT DİNK VAKFI OLARAK 'UĞRUNA YAŞANASI DAVAMIZ', DİYALOG, BARIŞ, EMPATİ KÜLTÜRÜNÜN HÂKİM OLDUĞU BİR GELECEKTİR.

	<p>RAKEL DİNK Karşılama Konuşması 09</p>
	<p>CENGİZ AKTAR, EVGİL TÜRKER Açılış Konuşmaları 11</p>
	<p>DAVID GAUNT Mardin'in Çatılarının Manzarası: Kılıç Yılında Herkes Ne Gördü? 14</p>
I. BÖLÜM: MARDİN VE ÇEVRESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	<p>CAFER SARIKAYA 1873 Viyana Evrensel Sergisi'nde Mardin ve Çevresinin Toplumsal ve Ekonomik Tarihine Bakmak 27</p>
	<p>E. FÜSUN ALİOĞLU Geleneksel Mardin Evleri 44</p>
II. BÖLÜM: BÖLGENİN ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİ	<p>RAMAZAN TURGUT Dom: Kayıp Kavim 59</p>
	<p>MEHMET ALİ ASLAN Tur Abdin Tarihinin Gizemi: Mihallemiler 73</p>
	<p>ARA SARAFIAN Hayal Kırıklığı Yaratan Karşılaşmalar: Aristakes Devgants ve Siirt Ermenileri 89</p>
	<p>ABDURRAHİM ÖZMEN Hafıza ve Hayat: Tur Abdin Süryanileri Sözlü Tarihinden Örnekler 99</p>
III. BÖLÜM: BÖLGEYE MÜDAHALELER, MİLLİYETÇİLİKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	<p>ELÇİN MACAR Mardin'deki Amerikalı Protestan Misyonerler ve Kurumları 113</p>
	<p>EDEN NABY Mardin'de Kadın Misyonerler, Süryaniler ve Ermeniler 126</p>
	<p>MICHAEL ABDALLA 19. Yüzyılın Ortaları ile I. Dünya Savaşı Arasında Mardin ve Halkı: Yabancı Misyonerlerin ve Eski Sakinlerin İzahları 131</p>
	<p>SUAVİ AYDIN Tanzimat'tan Sonra Tur Abdin'de Aşiretler ve Hıristiyanlar: Bir Ortak Yaşam, Rekabet ve Baskı Tarihi 143</p>
	<p>ANDREW PALMER Aziz Kara'nın Süryanilere İlişkin Anlatısı 157</p>
	<p>NINEB LAMASSU Süryani Kadim'in Etnik Kimliği ve Milli Rönesansı 172</p>
	<p>MARTIN TAMCKE Mardin Bölgesinde Almanlar: Almanya'nın Şark Misyonu, Bağdat Demiryolu ve I. Dünya Savaşı Bağlamında Karşılaşmalar 183</p>

IV. BÖLÜM: MARDİN'DE ŞİDDET, POGROM VE SOYKIRIM	NAURES ATTO & SONER ÖNDER Geçiş Döneminde (1918-1926) Süryani Ortodoks Kilisesi Önderliği ve Patrikhane'nin Türkiye'den Taşınması Üzerine 195
	HILMAR KAISER Ezidi Aşiretleri ve Şehirli Elitler: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İlk Katliamı 207
	RAYMOND KÉVORKIAN Süryaniler ve Ermeniler: 1915'te Yaşanan Ortak Kader 221
	TUMA ÇELİK Nasturiler ve 1924 Nasturi Sürgünü 233
V. BÖLÜM: TRAVMA SONRASI YAŞAM	AYŞE GÜL ALTINAY Mardin'de Torunlar: Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenileri Hatırlamak 245
	RAMAZAN ARAS Hafızalara Musallat Olan Ermenilik Kökleri: 1915 Sonrası Dönemde Müslüman Ermeni Kimliğinin İnşası 258
	ISHKHAN CHIFTJIAN Soykırımdan Kurtulan Ermeniler ve Süryanilerden Bazı Tanıklıklar: Mardin 1915 269
	ARYO MAKKO Sürgünden Görünen Manzara: Asuri Göçmenler, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi 277
	LOKMAN SAZAN Derik'te Sözlü Tarih 286
YAZARLAR HAKKINDA	297
Dizin	305

KARŞILAMA KONUŞMASI

RAKEL DİNK

Hrant Dink Vakfı Başkanı

Hepiniz hoş geldiniz, pari yegak, shlomo ahleyxu.* Bir selam da, bugünlerde kendi dilleri için cezaevinde yaşamlarını ortaya koyan insanlara gönderelim: Sihara hewe xêr be. Mesîh bikit tu nesaxî dor hewe ve neyê, nêzîk hewe ve neyê.**

Arkadaşlarımızla Temmuz ayında

Roboski'ye giderken bir akşam burada, Mardin'de misafir olduk. Az bir zamanımız vardı; buraları tanımaya, gezmeye çıktık. Gelen geçenlere burada olması gereken eski bir Ermeni kilisesini sorduk. Tanıştığımız bir esnafın sözleri aslında bu coğrafyanın bugününü de anlatıyordu: “Siz atıl mahalledeki kiliseyi mi arıyorsunuz?”

Bu topraklarda birçok halk, birçok dil, birçok kültür mahalleleriyle birlikte atıl oldu ve atılan mahalleler çoğaldıkça, eski medeniyetlerin beşiği olan bu topraklar çoraklaştı, bereket de, sevgi de, sevinç de beraber gitti. Damlardaki diller azaldıkça buradaki yaşam sessizleşti, tıpkı bir ölüm sessizliği gibi... İşte bu toplantılar, bu bir araya gelmeler, bu ölüm sessizliğini bozma çabasıdır bizim için, ve bir nevi terapidir. Özellikle olayları yerinde konuşmak belki acıyı, kederi artırıyor fakat terapiye yardımcıdır, en büyük destektir. Geçmiş anmak, izleri sürmek, hafızayı tazelemek, yüzleşemediğimiz olaylarla yüzleşebilme fırsatını yakalamak, ruhsal iyileşmede yol almayı kolaylaştırır.

O günlerde bu damların, taşların, sokakların tanıklığında neler oldu? Ne çığlıklar attılar ya da canları pahasına dişlerini sıkıp da gıklarını çıkaramadılar, yutkundular; o vahşete, o dehşete inanamamanın şokundayken öldürüldüler, sürüldüler, her türlü fenalığa maruz kaldılar. Emek verdikleri kültürlerinden, köklerinden, sevdiklerinden, atalarının anılarından, yaşamlarından koparıldılar.

Evet, buraya bu coğrafyanın geçmişini konuşmak, hatırlamak ve tarihe tanıklık etmek için geldik. Her birimiz kendi dilimizde, kendi yaşamışlıklarımızı, gerçeklerimizi bir araya getirerek sorular sorabiliriz, hakikati bulmak, anlamak ve yüzleşmek için. Sevgili eşim, bir yazısında, yalan ve gerçekle ilgili olarak şunları söylemişti:

“İlkin, sanki bu topraklarda hiç Ermeni yaşamamıştı, zaten Dolmabahçe'yi de Ermeni Balyan değil İtalyan Bali yapmıştı. Ani diye bir kent yoktu, Anı vardı. Hadi diyelim yaşamışlardı ama o kadar da çok değillerdi, azlardı ama azmışlardı. E böyle olunca da şefkatle göçertilmişlerdi. Sonra ne yapalım ki hastalıktan bir miktar telef olmuşlardı, eh onlar da bir nevi insandı, yazıktı tabii, gerçi bir miktar ölmüşlerdi ama çok miktarda da öldürmüşlerdi, sonra... Sonrası yok işte, velhasıl bir şeyler olmuştu ama o

şeyler de asılsızdı.”

Şimdi bu okuduğum cümlelerin içindeki “Ermeni” isminin yanına “Asuri” yazın, “Süryani” yazın, “Keldani” yazın: İşte size bu toprakların resmi tarihi ve sözde gerçeği...

Bugün burada bir araya gelmemiz ve ses vermemiz her zamankinden çok daha önemlidir. Acaba bu toprakların hakikati bilinseydi, bugün bu coğrafyada yine aynı tuzağa düşülür müydü? Kardeş kardeşi vurmaya kalkar mıydı? Tarih tekerrürden ibaret derler ya, aslında ülkeleri yönetenlerin tarihi tekerrürden ibarettir. Şimdilerde ülkemizde demokrasi var diyorlar ancak demokrasiden bahsedebilmek için, bir ülkede vatandaşların özgür ve yaşam güvencesi içinde olması, adaletin uygulanıyor olması gerekir. Bugün bu ülkede hiç kimse adalet olduğunu söyleyemez, hiç kimse yaşam hakkına saygıdan bahsedemez ve hiç kimse demokrasi var diyemez, yalanı su gibi içmemişlerse.

* “Pari yegak” Ermenicede “hoş geldiniz”, “shlomo ahleyxu” Süryanicede “selamünaleyküm” demektir.

** Kürtçe: “Sabahınız hayrolsun. Mesih sizi bütün hastalıklardan korusun, hastalıkları size yaklaştırmasın.”

AÇILIŞ KONUŞMALARI

CENGİZ AKTAR

Hrant Dink Vakfı Denetim Kurulu üyesi

Hayırlı sabahlar. Geçen yıl, komşu Diyarbakir’de benzer bir toplantıyı açarken “Hafıza bu topraklara nihayet geri geliyor” demiştim. Herhalde hafıza geri gelmeye devam ediyor – bu sefer, Mardin’de. Biz Hrant Dink’in adını taşıyan bu vakıfta, tıpkı onun

hayatı boyunca yaptığı gibi, resmi tarihin görmezden geldiği her şeye ışık tutmaya çalışıyoruz; misyonumuz bu. Bu amaçla her defasında ve en başta kusur kalmaması diye resmi ilim ve irfan yuvalarına başvuruyoruz ve onların ilmi desteğini talep ediyoruz, ama maalesef her defasında onlar resmi tarihin konforuyla baş başa kalmayı tercih ediyorlar. Bu defa da böyle oldu, Diyarbakir’de de böyle olmuştu. Neyse, biz yolumuza devam ediyoruz. Bilmeye, öğrenmeye açık olan sivil kuruluşlar bize yetiyor. Mardin’deki ortaklarımız, Tabipler Odası, KAMER, Sinema Derneği, Mardin Barosu, Tur Abdin Süryani Kültür ve Dayanışma Derneği’ne, hepsine şükranlar. Bu memleketin tarih bilgisi çok sorunlu. Osmanlı’nın çöküşü, dağılması ve ulusun icadıyla yaşananlar hakkında resmi tarihin güzelleme ve masalları dışında hiçbir şey bilinmiyor burada. Halbuki bu toplantının kapsadığı zaman diliminde, ki az buz değil, 1839 Tanzimat ile 1938 Dersim Katliamı arasında cereyan eden değişimlerin (Anadolu’nun tamamen zapturapt altına alınmasının), yaşanan felaketlerin, çekilen acıların haddi hesabı yok.

Bu dönem boyunca bu toprakların düzeninin neden bozulduğu, devletin kendi vatandaşlarına neleri reva gördüğü, komşuların birbirlerine neleri reva gördüğü, çekilen acılar, yaşanan toplu şiddet... Bunlar hakkında bölük pörçük ve umumiyetle çarpıtılmış bilgi mevcuttur. Bunun nedeni ilgisizlik olduğu kadar unutturma siyasetidir de. Okullarda tarih diye okutulan derste özellikle gayrimüslimler hakkında utanç verici ifadeler hâlâ yaygın. Misal, 10. sınıf tarih kitabında Süryaniler hâlâ hain ve işbirlikçi olarak zikrediliyorlar. Ama sizler de bilirsiniz ki resmi tarihin unutturmaya çalıştıkları, vicdanlarda hep yaşadıkları, çarpıttıkları gerçekler hep bilindi ve artık yüksek sesle dile getirilmeyi bekliyorlar. İşte bugün, yazılmadığı için sözle yetinmiş olan hafıza, Türkiye’de geri geliyor. Yalnız, burada sadece kötü hafıza değil, bu toprakların barındırdığı farklılıklar, uluslaşma sürecinde yok edilen ve yok sayılan zenginlikler de geri geliyor. Şu güzelliğe bakın, şuradaki beş dilin elifbasına bakın...

Bu memleket onyıllardır her gün, aslında yeni olmayan bir dolu bilgiye, varlığa ve yokluğa tanık oluyor. Uluslaşma uyarınca varlıkları neredeyse tamamen silinen Ermeniler, vatanlarına her şeye rağmen tutunmaya çalışan, soykırımdan kurtulmuş bir avuç Süryani, yollanan ve yok edilen

Rumlar, varlıkları yok sayılan Kürtler, Ezidiler, Aleviler, kamusal alanlardaki varlıkları gayrimeşrulaştırılan Müslümanlar, bu topraklarda yaşananların neredeyse tamamıyla ilgili hatıralar ve bilgiler artık geri geliyor. Bu işler kolay olmuyor tabii, olmayacak da... Çok partili sisteme geçirildiğimiz 1946'dan bu yana, toplumla, o İttihatçı-Kemalist tahayyülün taşıyıcısı devlet arasında inişli çıkışlı bir çekişme mevcut. 1980 darbesi sonrasında özellikle Müslümanların ve Kürtlerin aktörleşmeleriyle bu çekişmelerin şiddetlendiğini; devletin, "irtica" ve "şekâvet" adlarıyla literatüre geçmiş olan kırmızı çizgilerinin yavaş yavaş silinmeye başladığını görüyoruz. İşte, dayatılan ulus tanımını altüst eden bu dinamik, bugün bizi burada bir araya getiriyor. O tanımın yok ettiği ve yok saydığı farklılıklar yeniden ortaya çıkıverdi.

2005'te İstanbul'da, rahmetli Hrant'ın da içinde bulunduğu ve bir milat olan Osmanlı Ermenileri Konferansı'nın ardından, Batı'nın büyük kentlerinde, kaybettirilmiş hafızamızı irdeleyen pek çok toplantı düzenlendi ve düzenlenmeye devam ediyor. Bizler de Hrant Dink Vakfı'nda, bu yeniden öğrenme çabalarına elimizden geldiğince destek veriyoruz. Bu acılı toprakların tarihini, geçmişini, ama sadece acılarını değil güzelliklerini, zenginliklerini de, resmi tarihin masallarına pek paye vermeden, onları bir kenara koyarak anlamaya ve anlatmaya çabalıyoruz. Yani bir nevi arkeoloji yapıyoruz, elimizde fırçayla, üfleyerek gerçekleri öğrenmeye çalışıyoruz.

İki gün boyunca burada, Mardin'de, Anadolu'nun çok çeşitli din, dil ve kültürlerini barındıran bu bölgede yaşanan toplumsal ve ekonomik değişiklikleri ele alacağız. Yeni çalışmaların akademik dünyaya duyurulmasını hedefliyoruz. Gençlere çağında bulunuyoruz, onlar da merak ediyorlar ve artık Türkiye'de kimse, demin söz ettiğim resmi tarih masallarını –amiyane tabirle– yutmuyor. Bölgenin kadim halkı Süryanilerin bu çalışmada ayrı bir yeri var tabii. Süryaniler ulus-devlet inşası döneminden bakiye kalan, bir avuç da olsa insanıyla, medeniyetiyle var olma kavgası veren bir zümre, yani üstüne titrenmesi gereken bir halk. Sabro gazetesinin ("sabro" umut demek) manşetlerine bakmak, durumun vahametini anlamak için bence yeterli. Şöyle manşetler var: "Beraber büyüdük biz bu ülkede", "Topraksızlaştırıyoruz", "Samimiyet bekliyoruz", "Biz de varız"...

Evet, geri gelen hafızanın daha çok başlarındayız. Yol, emin olun çok uzun ama cin şişeden bir daha girmemek üzere çıktı Türkiye'de. Bu topraklarda yaşayanların ezici çoğunluğu bir şeyi inkâr etmiyor aslında, öğrendiği yanlışları tekrar ediyor. Hrant da böyle şeyler söylerdi, şöyle bir ifadesi var: "Mesele ne inkâr ne ikrar, esas olan idrak etmek."

Sağ olun, var olun.

EVGİL TÜRKER*Süryani Dernekleri Federasyonu Başkanı*

Değerli başkan, değerli organizatörler, değerli konuklar ve değerli katılımcılar. Üzerinde yaşadığımız bu topraklar çok şey gördü, çok şey yaşadı. Bizler denizde damla misali bu topraklara gelip gidecek olan insanlarız. Tarih içinde bizim gibi çok insan gelip geçti buralardan. Hemen hepsi, az veya çok, iyi veya kötü, bir şeyler bıraktı bu topraklarda. Maalesef bunların küçük bir bölümünü biliyoruz, çünkü bugüne kadar geçmişe dair bir şeyler öğrenmek, söylemek kolay değildi.

Bu bölge tarihte büyük roller oynamış, birçok medeniyete ev sahipliği yaptı. Buralarda insanlık için önem arz eden bir çok değer yaratıldı, aşklar yaşandı, kanlar döküldü, güzel dostlukların yanında soykırımlar da yapıldı. Bütün bunlar elbette sadece buralarda yaşanmıyor, insanlığın olduğu hemen her yerde, bu olgularla hep karşılaşılıyor. Bugün burada toplanmamıza zemin oluşturan vakfa adını veren ölümsüz insan Hrant Dink de, güzelliklerin olduğu yerde çirkince ve kalleşçe katledildi. Ne yapalım ki bu sorun hayatımızın gerçekliği ve bu gerçeklik maalesef insanları birbirine düşman ediyor. Okullarda çocuklarımızın beyinlerine düşmanlık tohumları ekiliyor ve biz Süryaniler ihanetçi, işbirlikçi, düşman diye tanıtıyoruz. Bu anlayışı savunan ve devam ettirenleri huzurunuzda bir kez daha kınıyorum.

Bu sempozyuma Süryaniler olarak katkı sunmaktan onur duyuyor, bu onuru duymamızı sağlayan Hrant Dink Vakfı'na teşekkür ediyoruz. Bu sempozyum, hem bölgenin, hem de bölgede yaşayan halkların geçmişine ışık tutacaktır. Özellikle biz Süryaniler için bunun büyük bir önemi var. Birçok kurum birçok yerde bu tür sempozyumlar düzenliyor; kimisinde önemli konular da konuşulup tartışılıyor ama hiçbiri, biz Süryaniler için bu sempozyum kadar önemli değildi. Söz konusu sempozyumların birçoğunda bölgeye ve Süryanilere yüzeysel bir temelde yaklaşıldı; bu sempozyumun katılımcılarına ve sunum başlıkları ise, derinlikli bir tartışmanın yapılacağını gösteriyor ve bu da bizi sevindiriyor. Bu bölge ve sahip olduğu değerler yüzeysel bir şekilde ele alınabilecek, basit konular değildir. Ciddi, objektif ve derin çalışmaların ortaya konması gerekiyor. Hrant Dink Vakfı'nın daha önce düzenlediği sempozyumlarda ortaya çıkan sonuçlar da bu konuda bize umut veriyor. Süryani Dernekler Federasyonu bünyesinde yer alan Tur Abdin Süryani Kültür ve Dayanışma Derneği'nin böyle bir sempozyumda yer alması bizi mutlu ediyor.

Sempozyumun hazırlanmasına emeği geçen, destek sunan kişi ve kurumlara teşekkür ediyor, binlerce yıldır yaşadığımız bu topraklara hoş geldiniz diyor ve hepinize tekrar teşekkür ediyoruz. Sağ olun, var olun.